

Sedlighetsdiskussionen 1887. Personliga minnen och meningar.

Av MAURITZ HELLBERG

*Mauritz Hellberg (1859-1947)
Medarbetare i och chefredaktör för
Karlstads-Tidningen 1889-1939,
liberal riksdagsman, ordförande
Verdandi 1886-1887.*

*Knut
Wicksell
Professor i
nationaleko
nomi och
finansrätt.
En av
Verdandis
stiftare.*

ålder vid slutet av det italienska kriget. Och när Wicksell nu denna vår efter ett föredrag han hållit, som jag vill minnas i sedlighetsfrågan, fastän inte ens längre akademisk medborgare hade blivit behandlad på ett snarlikt sätt av professor Waldemar Rudin, som i sin religiösa iver stod upp efter detta föredrag och tillropade de applåderande studenterna: »Blygens att hylla en man, som vill döda fostret i moderlivet, blygens!» – då kände vi som stodo i ledningen för Verdandi oss uppfordrade att slå ett slag för den fria yttranderätten även i denna fråga, vilken för övrigt just då var särskilt aktuell i den nordiska litteraturen (Björnsons »En Hanske», Christian Krohgs och Hans Jægers böcker). Och så begärde vi och erhöilo föreningens tillstånd att i den få anordna en offentlig diskussion.

Denna var den första i sitt slag som föreningen ställde till. Några år förut hade sådana diskussioner dock förekommit på GästrikeHälsinge nation och vunnit livlig anslutning. De hade emellertid upp hört, sedan vid någon av dem yttrandefriheten ansetts ha blivit tagen i något för vidsträckt bruk. Det var nog inte utan en viss känsla av tillfredsställelse, som Verdandi grep tillfället att visa sig fri från räddhåga för konsekvenser av detta slag – ungdomen älskar ju striden och tapperheten. Men vi ville också uppträda ridderligt. Därför inbjödo vi särskilt till diskussionen två av Wicksells mest kända motståndare: professor Rudin och lektor, sedermera biskop, Personne, som kort förut hade offentliggjort en bok mot Strindberglitteraturen.² Att Wicksell skulle infinna sig voro vi förvissade om. Vi väntade oss för den skull ett kraftigt stridsbrak och motsågo det inte utan en viss glad förväntan. Men vi hade inte väntat oss Hinke Bergegren.

På lördagskvällen den 2 april var stora Gillesalen fylld nästan till trängsel. Enligt styrelsens beslut skulle jag såsom föreningens ordförande också leda diskussionen väl för att yttrandefriheten skulle bli oväldigt upprätthållen. Jag började med ett kort hälsningstal och överlämnade sedan ordet åt den utsedde inledaren, kandidaten, sedermera professor Carlheim-Gyllensköld. När han slutat, reste sig en okänd ung man nere i salen och begärde

Från första stund hade Verdandi väckt förargelse. »Vi sända våra söner till universitetet för att de ska sköta sina studier, inte för att de ska göra politik», upplyste mig en förgrymmad familjefader inom mina föräldrars umgängeskrets, när jag på försommaren 1882 kom hem från Upsala, medskyldig i de försök till samlad opinionsyttring i en riksdagsfråga, genom vilka en studentminoritet då hade dragit uppmärksamheten på sig. Detta uttalande uttryckte den ledande opinionen. Och Verdandi var ju en organisation av dessa radikalt politiserande tendenser inom universitetsungdomen, alltså en förargelse. Men våren 1887 gjorde den unga föreningen skandal.

Det var nog inte vår mening att göra det, åtminstone inte i den grad som blev fallet. Men som söner av Ibsens och Brandes' skede i Skandinavians historia, voro vi rebelliska mot auktoriteten och dess fordran på underkastelse. Hänfödda hävdare av tanke och yttrandefriheten, vilken då inte var så allmänt erkänd som nu, hade vi harmats över de akademiska myndigheternas handlingssätt mot Knut Wicksell, som fått undergå disciplinär bestraffning för en uttalad åsikt i befolkningsfrågan vid 28 års ålder – Napoleons

*Vilhelm
Carlheim Gyl
lensköld.
Docent i
fysik vid
Stockholms
högskola
1907*

*Hinke
Bergegren,
vänsterradikal
debattör, som
orsakade
skandal.*

ordet; jag råkade emellertid känna honom, då en gemensam vän, Atterdag Wermelin, en gång sammanfört oss, och jag kunde därför uppropa: hr Bergegren.

Strax från början av sitt bravurmässigt framförda inlägg satte han, an en hänsynslöst realistisk ton, som för den tidens honetta öron måste verka mycket anstötlig. Säkerligen var det också en allmän mening i salen, att jag borde använda klubban emot honom, och hade jag gjort det, så hade väl skandalen undvikits eller åtminstone förmildrats. Jag gjorde det emellertid inte. Och varför?

*Gustaf af
Geijerstam.
Bokförläggare
och författare.*

Somliga trodde visst, att jag som ung och oerfaren förlorat själsnärvaron. Och nog var jag mycket grön, men min underlåtenhet var dock avsiktlig. Det var en viss fanatiskt radikal trotsighet i sinnelaget som förorsakade den. Realism var ju den nya tidens lösen: verkligheten skulle framställas sådan den var, utan någon försköning. Men inte minst på sedlighetsfrågans område hade förekommit mycken överskyning av faktiska förhållanden, som inneburit mycket ont. Det behövdes väl att de droges fram i dagsljuset utan hänsyn till en konventionell ömtålighet, som bara tänkte på eget fint skinn och litet bekymrade sig om andras olyckor.

Så ungefär minns jag att jag tyckte då. Erfarenhet och eftertanke ha sedan lärt mig att se något annorlunda på saken. Jag borde helt vänligt ha hemställt till talaren att – utan eftergift – i sak välja skonsammare uttryck, särskilt med hänsyn till de närvarande damerna. Att jag i min radikala raklinighet inte tänkte på dem och i synnerhet på en helt ung flicka, som var med, har efteråt framstått för mig som tank och taktlöst.

Diskussionen, bortsett från hr Bergegrens båda utmanande yttranden, förlopp rätt normalt. Dessa yttranden, som riktade sig både mot den hävdvunna sedligheten och den kristna tron, drogo emellertid så starkt uppmärksamheten till sig, att uppgörelsen mellan Wicksell och hans vedersakare sköts i andra planet.

Det blev för övrigt ingen sammanstötning mellan honom och professor Rudin, vilken senare utvecklade sin kristliga moraluppfattning i allmänhet, endast i förbigående bemötande hr Bergegren; det skarpaste ordskiftet förekom mellan Wicksell och professor, sedermera biskop Johansson.

Bland deltagarna märktes för övrigt de då unga författarna Gustaf af Geijerstam och Oscar Levertin den senare framhöll, som det hövdes en renässansman i motsats till asketerna, att vi inte borde betrakta våra drifter som något ont, då deras frånvaro vore en brist, liksom när vi saknade ett sinne. De andra Verdandister, som deltog i debatten,

*Johan Olof
Lilliehöök,
jur kand,
advokat,
bankdirektör
och general-
konsul i
Shanghai.*

uppträdde alls inte i allmänhet som några »sedlighetsnihillster», såsom vi sedan överlag blevo kallade. Även den djärvaste av dem, den då 22 år unge juris studeranden Lilliehöök, nu generalkonsul i Shanghai, skulle inte av någon oväldig bedömare kunna stämplas som osedlig i det anförande, som blev ett av debattens mest uppseendeväckande och klandrade.

När efter diskussionens slut föreningens ledande samlades till en enkel supé, var stämningen bland dem den bästa. Det var nog, som Otto von Zweigbergk sagt i sin lilla bok om Verdandis första tio år, en allmän uppfattning inom deras krets, att de olika riktningarna blivit ganska fullständigt företrädda i meningsutbytet och att ur den synpunkten även hr Bergegrens bidrag haft sitt värde. I min naivitet uttryckte jag vid tillfället den förvissningen, att de uttalade åsikterna åtminstone inte skulle komma att bemötas med disciplinära åtgärder.

När man talar om trollen . . . men de uppenbarade sig först längre fram.

Skandalen utropades emellertid med megafonröst i den akademiska högertidningen »Fyris» nästföljande måndagseftermiddag.

Det var en skolkamrat och ungdomsvän till mig som där hade fört pennan i en referatartikel, vilken sprakade av novisens zelotism och i agitatorisk flykt svängde sig upp över verkligheten. Föreningens i diskussionen deltagande medlemmar framställdes som ungefär solidariska med hr Bergegren, ehuru flertalet av dem stått professor Rudins uppfattning mycket närmare. Och de närvarande damerna, »tillhörande stadens mest ansedda familjer», fingo schavottera för att de inte »protesterat genom en så enkel åtgärd som att avlägsna sig» och därigenom »i viss mån givit sitt bifall till diskussionens så form som innehåll man skulle verkligen tro sig förflyttad till det gamla Rom under Claudii och Caligulas dagar». Artikeln slöt med »en anspråkslös begäran» till föreningen Verdandi att »för framtiden upphöra med att importera osedlighetstalare från huvudstaden eller andra orter föreningen synes verkligen själv ha frambragt

*Oscar Levertin.
Professor i
litteraturhistoria,
författare och
tidningsman.*

nog av den varan för att kunna ined framgång idka till och med exporttrörelse».

Denna alarmartikel hade en storartad verkan. Det regnade insändare i stadens tre tidningar under de närmast följande dagarna. »Familjefäder» undanbådo sig besök av Verdandister, »man med sedlig känsla» anföll professorskan Holmgren, som närvarit vid diskussionen, uppmanande varje ung man och kvinna att undvika hennes hem och de s. k. familjeaftnar hon anordnat, och »akademisk lärare» rådde rättänkande och sedliga studenter, som möjligen tillhörde föreningen, att utträda ur den vid påföljd att annars bli utestängda från varje hederlig familj, från stipendier och lån, från lärarkall inom kyrka, universitet och skola. O. s. v. Samhället var »sittlich entriistet».

Under veckan efter diskussionen inföll påsken. jag minns att, då jag en av helgdagarna i kyrkogårdspromenaden mötte dåvarande universitetsrektorn, prof. Sahlin, också inspektör för min nation, det märktes på hans uppsyn och den vredgade gest varmed han besvarade min hälsning, att höga vederbörande måtte vara högeligen uppbragta, vilket ju heller inte var något att undra på. Ett par dagar senare kom min landsman, den snälle Adolf Noreen upp till mig och om talade, att det var meningen att relegera mig på ett år. »Men det skall du inte ledsen för, tillade han, du kan bo utanför staden och du skall få tentera för mig likaväl.» Dagen efter, tror jag, fick jag kallelse att infinna mig hos rektor, som då, mycket hyggelig och vänlig, meddelade mig att jag hade att på viss dag inställa mig inför mindre konsistoriet och stå till ansvar för mitt förhållande vid sedlighets diskussionen. Där fick jag bara uppgiva namnen på styrelsens övriga medlemmar – hrr Öhrvall, Millqvist, Lilliehöök och von Zweigbergk – vilka sedan någon dag, efter tillika med inledaren kand. Carlheim-Gyllenskjöld blevo stämda inför samma forum. Och så började denna »summarius processus», som på sin tid väckte ganska mycket upp seende.

Den försiggick verkligen mycket summariskt, och jag skall inte ingå i några detaljer. Slutet blev, att i enlighet med konsistoriemajoritetens – professorerna Hedenius, Rydins, Johanssons och Alins mening styrelsens samtliga medlemmar ådömdes föreställning och varning samt jag dessutom obehörighet att erhålla stipendium under ett år och Lilliehöök samma straff under två år. Minoriteten – rektor Sahlin samt professorerna Lundquist och Holmgren – röstade för lindrigare straff. Den sistnämnde avgav en välskriven och mycket uppmärksammad reservation, i vilken han yrkade att de övriga styrelseledamöterna skulle helt frikännas samt jag, och Lilliehöök få enkel varning.

*Hjalmar
Öhrvall.
Medicine
doktor,
professor och
författare.*

Åtta dagar senare »rannsakades» och dömdes »Clam»-Gyllenskjöld. I fråga om honom kommo det mildare straffets förordare i majoritet: han fick blott enkel varning. Minoriteten ville även ha honom förklarad obehörig till stipendium, och framställaren av detta förslag, prof. Alin, samtidigt inspektör för det riddarhusstipendium C.-G. innehade, anmälde honom hos riddarhusdirektionen, som utförde vad konsistoriet inte velat.

De varnade och på annat sätt bestraffade (med undantag av Gyllenskjöld) anförde klagomål först hos universitetskanslern och sedan även hos Kungl. Maj:t, yrkande på olika grunder att de mot den i vidtagna disciplinära åtgärderna skulle återkallas. Deras möda var naturligtvis fåfång. Straffen fastställdes i båda de högre instanserna.

Vi kände oss förstas ganska upprörda över vad som sålunda övergått oss. Ungdomen är i regel mycket »rättshaverisk». Men även nu, när man kan se på denna sak sine ira et studio och erkänna egna misstag, framstår enligt mitt omdöme de akademiska myndigheternas beteende inte i någon förmånlig dager.

Det lagrum som åberopades till stöd för domarna, avsåg uppenbarligen helt andra förseelser än dem, som lades oss till last. I verkligheten inneburo de ådömda bestraffningarna bl. a. en i studenternas yttrandefrihet och ställde dem utanför andra medborgares rättigheter. Detta belystes bäst därav, att dels stadens polismästare på uppfordran förklarade, att vid diskussionsmötet ingenting förekommit, som kunnat berättiga ingrepp från hans sida, dels ock alla försök att framkalla åtal mot den egentlige förargelseanstiftaren, hr Bergegren, fullständigt misslyckades.

*Ann-Margret
Holmgren,
född
Tersmeden.
Författare,
journalist,
aktiv för
kvinnlig
rösträtt, gift
med professor
Frithiof
Holmgren.*

*Hugo Viktor
Millqvist.
Riksdagsrefe-
rent, politisk
medarbetare i
Aftonbladet,
lärare och
skriftställare.*

Det gör, inte minst på en nutida läsare, ett fast bedrövligt intryck att i handlingarna se herrar consistoriales jaga efter enskilda uttryck i hrr Lilliehööks och Carlheim-Gyllenskjölds anföranden för att finna något sedlighetssårande och finna så litet.

Men rent barockt blir det, när det räknas de tre passiva styrelsemedlemmarna till skuld såsom något straffvärt, att de inte ingripit och tillrättaviserat ordföranden för hans sätt att leda förhandlingarna³, fastän två närvarande och i diskussionen deltagande akademiska lärare, bland dem en av konsistoriets egna medlemmar, underlåtit att göra det. Ett sådant handlingssätt röjer en brist på omdöme eller behärskning, som verkar komprometterande för »akademiska fäder», i all synnerhet, när de äro satta att utöva domarkallet.

I själva verket var nog majoriteten av det dömande kollegiet fylld av en ganska stark lidelse. Och denna riktade sig företrädesvis mot föreningens v. ordförande, med. lic. Hj. Öhrvall, känd såsom nitisk förkämpe för nymalthusianismen och därför skarpt ogillad. Han var också åtskilligt äldre än vi andra samt därtill som laborator i fysiologi akademisk lärare. Det gjordes under konsistoriets överläggningar i målet försök att få honom ådömd strängare straff, fastän det misslyckades. I ett senare skede och i en annan sak fick han bittert erfaras, till vilken grad han lyckats ådraga sig ovilja, att inte säga hat, från akademistatens stora flertal.

Frithiof Holmgren. Professor i fysiologi vid Uppsala universitet vid tiden för denna beramade sedlighetsdiskussion.

Om därför förbittringen mot honom delvis ökade den som träffade oss andra, så bidrog å andra sidan nog det förtroende och den vänskap, varmed han omfattades av professor Holmgren, till det resoluta och talangfulla försvar som denne i sin förutnämnda reservation tog för oss och som mycket försvagade, för att inte säga förstörde, effekten av den konsistoriella aktionen⁴.

Ett annat ganska egendomligt personligt förhållande inverkade troligen också något till vår fördel. I universitetskanslerens motivering för avslaget på våra besvär röjdes en nyans av tvekan om tillbörligheten av disciplinära åtgärder mot myndiga medborgare. »En annan fråga är, hette det, hur långt en patriarkalisk myndighet i vår tid lämpligen kan sträckas över bildade män av mogen ålder.» Reservationen i detta yttrande är omisskännelig, även om den motvägdes av andra uttalanden.

Några år senare har Louis de Geer uttalat sig om Verdandiaffären i sina »Minnen». Han ägnar däri några ogillande ord åt diskussionen och några gillande åt »den lindriga näpsten, som ådömdes de skyldiga, ehuru, tillägger han, jag inom mig var tveksam, huruvida något därigenom skulle vinnas». Och så fortsätter han: »Verdandis ledande medlemmar sades nämligen vara icke allenast goda huvuden utan ock i sitt enskilda liv

Otto von Zweigbergk, fil lic och huvudredaktör för Dagens Nyheter 1889-1921, riksdagsleda mot 1915-1919.

ostraffliga och flitiga samt handla av djup och ärlig övertygelse, och som de dessutom voro bärare av idéer som till en del sannolikt i framtiden vinna burskap, var det en ömtålig sak att handskas med dem utan att förgripa sig på något, som borde vara berättigat.»

Louis De Geer. Universitetskansler vid denna tid. Förut statsminister och mannen bakom inrättandet av tvåkammarriksdagen.

Bakom detta omdöme – ganska artskilt från konsistoriemajoritetens uppfattning – ligger, fastän outtalad, memoarförfattarens bekantskap med en av de varnade Verdandisterna. Han hade nämligen tidigare sammanträffat med Otto von Zweigbergk hos sin svåger, general von Knorring, i vars hus den unge studenten var informator. Och därvid inträffade det märkliga, att denne och vårt statsskicks berömde omskapare funno trevnad i varandras umgänge och under dagliga samtal utbytte tankar om allehanda ting, bl. a. om akademiska förhållanden, som självfallet intresserade universitetskanslären. Att den åldrade statsmannen fäste sig vid den unge mannen med den vakna och skarpa intelligensen kan inte förundra dem som något känna dennes senare lysande insats i den svenska publiciteten.

För att förståelse och rättvist bedöma universitetsmyndigheternas uppträdande i Verdandiaffären, bör emellertid ännu en omständighet behållas i minne. Och det är att denna skandal inföll omedelbart före det nya universitetshusets invigning, som skulle försiggå med pomp och ståt. Det är verkligen ingenting förvånande, om de då blevo ärligt arga på en hop ungdomar, som i sin stormande radikalism inte togo några hänsyn till situationen utan prisgävo universitetet åt en pinsam uppmärksamhet utifrån.

Men å andra sidan är det vid provande tillfällen det framför allt gäller att visa besinning och självbehärskning. Och dessa egenskaper, som väl hövas akademiska lärare,

voro förvisso inte de mest framträdande i konsistoriemajoritetens hållning gentemot deltagarna i Verdandis sedlighetsdiskussion. Något äreminne ha de då inte genom sitt sätt att beivra den rest sig i det uppsvenska universitetets annaler.

Allt bör emellertid bedömas inte blott efter sin art utan ock efter sin tid. Den nu levande generationen kan inte föreställa sig den auktoritetsanda och det pryderi, som härskade för fyrtiofem år sedan. Mot den mentaliteten var onekligen sedlighetsdiskussionen en oerhörd anstöt, som måste framkalla en häftig reaktion. Men det torde kanske kunna sägas, att den i sin ringa mån bidrog till genombrottet av en naturligare och sundare uppfattning, vilken i nutiden – sådan är ofta världens gång – kanske kommer att gå över till en motsatt ytterlighet.

¹ Så ha hans ord fastnat i mitt minne – Wicksell protesterade mot dem, då de inte motiverades av något han sagt.

² Dagen efter diskussionen höll Gustaf af Geijerstam på samma lokal ett skarpt strafföredrag mot denna bok och dess författare.

³ I själva verket hade Öhrvall under diskussionen viskande hemställt till mig om inte hr Bergegren borde hejdas.

⁴ Det gemena anfall, varför prof. H:s fru som nämnt blivit utsatt av en »sedlig» man, kom nog i sin verkan på honom också oss till godo.